

УДК 343.272

Дембаев Булат Бекназарович

ізденуші, Ресей Федерациясы Бас прокуратура Академиясының Санкт-Петербург заң институты (филиалы), Ресей Федерациясы, Санкт-Петербург қ.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАДАҒЫ МҮЛІКТІ ТӘРКІЛЕУДІҢ ӨЗЕКТІ СҰРАҚТАРЫ

Бұл мақалада мүліктік жазалардың бірі - мүлікті тәркілеуді қолдану талданады. Автор қолданыстағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар жасады. Хронологиялық тәртіптегі автор күшіндегі қылмыстық заңды және халықаралық құжаттардың салыстырмалы талдауын жүргізді.

Түйінді сөздер: мүлікті тәркілеу, қылмыстық жолмен алынған мүлік, халықаралық актілер

В настоящей статье проанализированы вопросы применения имущественного наказания – как конфискация имущества. Автором даны четкие рекомендации по совершенствованию действующего уголовного законодательства. Автор в хронологическом порядке провел сравнительный анализ действующего уголовного законодательства и международных документов.

Ключевые слова: конфискация имущества, имущественное наказание, имущество добытое преступным путем, международные акты

This article analyzes the use of property punishment - as the confiscation of property. The author made clear recommendations for improving the existing criminal legislation. The author in a chronological order conducted a comparative analysis of the current criminal law and international documents.

Keywords: confiscation of property, property obtained by criminal means, international acts

Мүлікті тәркілеу жазасын жетілдіру сұрақтары кезек-кезеңменмен кеңес дәуірінен бастап келеді. Бүгінгі күні пайдакүнемдік қылмыстардың ұлғаюына байланысты оның рөлі өте зор.

Ғалымдар мүлікті тәркілеудің пайдакүнемдік қылмыстармен күрестегі тиімділігін ерекше атап, оның құндылығын қылмыс жасаған адамның қажеттіліктерінің құрылымын өзгертуімен, оның қылмыстық кәсібінің мәнсіздігін көрсетуімен түсіндіреді [1, б.71-73]. Дегенмен, сотталған адамның меншігі болып табылатын мүлікті толығымен тәркілеу мүмкіндігі ғылыми даулар тудырып, шетел мемлекеттері тәрпынан қатал сынға алынып келді.

Қазақстан тәуелсіздік алған соң қабылданған тұңғыш Қылмыстық кодексте мүлікті тәркілеу жазасының мазмұны бастапқыда еш өзгерген жоқ. 1997 жылғы ҚР ҚК 51-бабының бастапқы редакциясында мүлікті тәркілеу «сотталған адамның меншігі болып табылатын мүліктің бәрін немесе бір бөлігін мемлекеттің меншігіне мәжбүрлеп өтеусіз алу» деп анықталды. Мүлікті тәркілеу пайдакүнемдік ниетпен жасалған қылмыстар үшін тағайындалатын қосымша жаза болып табылады. Сотталған адамға немесе оның асырауындағы адамдарға қажетті тәркілеуге жатпайтын мүліктің тізбесі қылмыстық-атқару заңнамасымен анықталады.

Заманауи қылмыстық-құқықтық саясаттың әлеуметтік мәнін ашатын адам, қоғам және мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен

жазаны ізгіліктендіру мақсаттары қылмыстық жауаптылықты әрі қарай жіктеу, қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларының алдын алушылық әсерін арттыру міндеттерін қойды. Жаңа тарихи кезеңде қылмыстық құқық теориясында қылмыстық жауаптылық аясында қолданылатын шараларды қылмыстардың алдын алу, оны туындататын себептер мен шарттарды жою әлеуеті бар құқықтық құралдармен толықтыру мәселесі ерекше өзектілікке ие болды.

2014 жылғы ҚР Қылмыстық кодексінің қабылдануы мүлікті тәркілеу жазасын реттеудегі жаңа кезеңнің басталуына жол ашты. Жаңа Кодекстің 48-бабында мүлікті тәркілеу «сотталған адамның меншігіндегі, заңсыз жолмен табылған не заңсыз жолмен табылған қаражатқа сатып алынған мүлікті, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасау қаруы немесе құралы болып табылатын мүлікті мәжбүрлеп өтеусіз алып қою және мемлекеттің меншігіне айналдыру» деп анықталады [2, б.21].

Тәркілеуге жататын мүліктің қатарында мыналар аталады:

1) қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған ақша мен өзге мүлік және осы мүліктен алынған кез келген табыс (заңды иесіне қайтарылуға жататын мүлікті және одан түскен табыстарды қоспағанда);

2) қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған мүлік пен осы мүліктен

алынған табыстар ішінара немесе толығымен ауыстырылған немесе айналдырылған мүлік;

3) экстремистік немесе террористік әрекетті не қылмыстық топты қаржыландыруға немесе өзге де қамтамасыз етуге пайдаланылатын немесе арналған мүлік;

4) қылмыстық құқық бұзушылық жасау қаруы немесе құралы болып табылатын ақша және өзге мүлік.

Жаңа Қылмыстық кодекстің 48-бабының 2-бөлігінің тармақтарында көзделген тәркіленуге жататын мүліктің дербес түрлерін басшылыққа ала отырып, мүлікті тәркілеудің төрт түрін бөліп қарастыруға болар еді. Алайда, ҚР ҚК 48-бабының 2-бөлігі 1 және 2-тармақтарында аталған мүліктердің түп тамыры бір. Мысалы, қылмыскер құны 5 млн теңгелік автокөлікті ұрлап, оны 3 млн теңгеге сатты делік. Бұл мысалда автокөлік ақшаға айналдырылып қойғандықтан, 3 млн теңге сомасындағы ақша қаражаты тәркіленуі керек. Олай болса, ҚР жаңа қылмыстық заңнамасы мүлікті тәркілеудің үш түрін бөліп қарастыруға негіз береді: 1) қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған ақша мен өзге мүлікті және осы мүліктен алынған кез келген табысты немесе олар ішінара немесе толығымен ауыстырылған немесе айналдырылған мүлікті тәркілеу; 2) экстремистік немесе террористік әрекетті не қылмыстық топты қаржыландыруға немесе өзге де қамтамасыз етуге пайдаланылатын немесе арналған мүлікті тәркілеу; 3) қылмыстық құқық бұзушылық жасау қаруы немесе құралы болып табылатын ақша және өзге мүлікті тәркілеу.

Тәркіленуі тиіс мүліктің қатарында заңсыз жолмен табылған немесе заңсыз жолмен табылған қаражаттан түскен мүлік пен қылмыстық құқық бұзушылық жасау қаруы немесе құралы болған мүліктің ғана аталуы қылмыстық-атқару заңнамасында тәркіленуге жатпайтын мүліктің арнайы тізбесін жасау қажеттігін жойды.

Осылайша, жаңа қылмыстық заңнамада мемлекет сотталған адамның меншігі болып табылатын кез келген мүлікті тәркілеу тәжірибесінен үзіді-кесіді бас тартуды көздеп отыр. Мүлікті тәркілеу жазасын құқықтық реттеудегі жаңа бағыт Қазақстанның халықаралық міндеттемелерінің ықпалымен қалыптасуда.

Қазіргі кезде халықаралық конвенциялардың бірқатарында мемлекеттерге ұлттық заңнамада қылмысты жолмен алынған табыстарды, қылмыс құралдары мен қаруларын, қылмыс заты болған

мүлікті тәркілеуді көздеу ұсынылады. Халықаралық құқықта мүлікті тәркілеу оны заңнамада көздеу мен қолдану мемлекеттің міндеті ретінде бекітілген бірден-бір құқықтық санкция болып табылады [3, б.152]. Әлемдік қауымдастық бұл шараға халықаралық ұйымдасқан қылмыстылықтың терроризм, есірткі саудасы, қылмыстық жолмен алынған табыстарды заңдастыру және сыбайлас жемқорлық сияқты көріністерімен күресте ерекше маңыз береді.

Халықаралық құқықта мүлікті тәркілеу институты әмбебап және аймақтық конвенциялармен реттеледі және қылмысты қызметтен табыс табумен ұштасатын түрлі қылмыстармен күрестің міндетті элементі сапасында бекітіледі.

Мүше-мемлекеттерге ұлттық заңнамада тәркілеуді көздеу міндеттемесін жүктей отырып, халықаралық конвенциялар оларға жергілікті құқықтық дәстүрлерді ескеріп тәркілеудің нақты ерекшеліктерін өз бетінше анықтау мүмкіндігін береді. Солай болғанымен, халықаралық-құқықтық құжаттардан мүше-мемлекеттерге ұлттық заңнамада жалпы тәркілеуді (сотталған адамның меншігі болып табылатын мүлікті толығымен немесе ішінара тәркілеу) емес, арнайы тәркілеуді (қылмыстық жолмен алынған табыстарды, қылмыс құралдары мен қаруларын, қылмыс заты болған мүлікті тәркілеу) көздеу міндеті жүктелетіні айқын көрініп тұр.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының және Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясының 2-баптарында тәркілеу – «соттың немесе басқа да құзыретті органның қаулысы бойынша мүліктен мүлде айыру» деп анықталады. Осы орайда Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенцияның 12-бабының 1-тармағында тәркіленетін мүлік ретінде қылмыстардан түскен табыстар немесе өзінің құны осындай табыстардың құнына сәйкес келетін мүліктер; қылмыстарды жасау кезінде пайдаланылған немесе пайдалануға арналған мүліктер, жабдықтар немесе басқа да құралдар аталады. Қатысушы мемлекеттер аталған мүліктерді тәркілеу мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін қажет болатындай шараларды өздерінің ішкі құқықтық жүйелері аясында мүмкін болатындай барынша жоғары дәрежеде қабылдауға міндеттенеді. Нақ осындай ережелер Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенцияда да тұжырымдалған.

Еуропа Кеңесінің Қылмыстық әрекеттен

түскен табыстарды жылыстату, анықтау, алып қою және тәркілеу туралы конвенциясының 2-бабында тараптардың «құралдарды және табыстарды немесе құны осы табыстарға сәйкес болатын мүлікті тәркілеуге мүмкіндік беретін заңнамалық және басқа қажетті шаралар қабылдайтыны» жайлы айтылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенцияның 31-бабы мен Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенцияның 12-бабы қылмыстық жолмен алынған табыстардың кез келген нысандарымен тиімді күресудің қосымша кепілдіктерін көздейді: тікелей қылмыстан түскен табыстардан өзге «қылмыстардан түскен табыстардан алынған, қылмыстардан түскен табыстар айналдырылған немесе өзгертілінген мүліктен түскен немесе қылмыстан түскен табыстар қосылған мүліктен түскен пайдалар мен басқа олжалар» да тәркіленуі тиіс.

Қылмыстық әрекеттен түскен табыстарды жылыстату, анықтау, алып қою және тәркілеу туралы конвенцияның 4-бабы және жоғарыда аталған өзге де Конвенциялар мүше-мемлекеттерге қылмысты жолмен алынған табыстарды анықтау мақсатында өз соттарына және басқа құзыретті органдарына банктік, қаржылық немесе коммерциялық құжаттарды талап ету немесе тыйым салуға құқық беретін заңнамалық және басқа қажетті шараларды қабылдауды жүктейді. Бұл орайда банктік құпия деген сылтаумен аталған талапты орындаудан бас тартуға болмайды.

Терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенцияда өзге Конвенцияларда көрініс таппаған мәселе реттеледі. Оның 8-бабына сай әрбір қатысушы мемлекет тәркілеу нәтижесінде алынған қаражатты террористік қылмыстардың құрбандарына немесе олардың отбасы мүшелеріне өтемақы төлеу үшін пайдалану тетіктерін қарастыруға тиіс.

Жоғарыда келтірілген халықаралық-құқықтық актілердің ұлттық заңнамаға ықпалы айқын көрініп тұр. Біздің мемлекет «құралдарды және табыстарды немесе құны осы табыстарға сәйкес болатын мүлікті тәркілеуге мүмкіндік беретін заңнамалық және басқа қажетті шараларды» қолға алып отыр.

Осындай «шаралардың» ең маңыздыларының бірі – 2009 жылғы 28 тамызда «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңының қабылдануы. Бұл Заңның негізіне

Ақшаны жылыстатуға қарсы күрестің қаржылық шараларын әзірлеу тобының (ФАТФ) ұсыныстары қаланды.

2014 жылғы ҚР ҚК 467-бабына сай бұл Кодекстің мүлікті тәркілеу туралы бабы 2018 жылғы 1 қаңтардан бастап қана қолданысқа енгізіледі. Аталған кезеңге дейін 1997 жылғы ҚР ҚК 51-бабы өз күшін сақтап қалады. Дегенмен жаңа қылмыстық заңнаманың мүлікті тәркілеу жазасын көздейтін нормаларын қолдану барысында туындауы мүмкін проблемаларды қазірден бастап болжап, олардың оңтайлы шешімдерін іздестіре беру керек.

Жаңа заңнамада мүлікті тәркілеу жазасы тағайындалуы мүмкін қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрі нақтыланбаған. 1997 жылғы ҚР ҚК бойынша мүлікті тәркілеу пайдакүнемдік ниетпен жасалған қылмыстар үшін ғана тағайындала алады. Кейбір шетелдік мемлекеттерде (мысалы, Ресейде) мүлікті тәркілеу тағайындалуы мүмкін қылмыстардың шектеулі тізімі қылмыстық заңнамада бекітіледі.

2014 жылғы ҚР ҚК Ерекше бөлімін талдау көрсеткеніндей, мүлікті тәркілеу жазасы Ерекше бөлімнің 12 тарауының 220 санкциясында көзделген, олардың ішінен 152 санкцияда мүлікті тәркілеу міндетті қосымша жаза ретінде көзделген. Тәркілеу жазасы көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлығы қылмыс (әдетте, ауыр немесе аса ауыр) болып табылады, мүлікті тәркілеу жазасы көзделген жалғыз қылмыстық теріс қылық – экономикалық контрабанда (ҚР ҚК 234-баб. 1-бөлігі). Демек, біздің жаңа қылмыстық заңнама бойынша мүлікті тәркілеу кез келген қылмыстық құқық бұзушылық үшін тағайындала алады: оның пайдакүнемдік ниетпен жасалуы немесе қылмыс болуы міндетті емес.

Бір түсініксіз жайт, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қарастырылып отырған жаза түрін тағайындау мүмкіндігі мүлде қарастырылмаған. Тіпті дәстүрлі түрде мүлікті тәркілеу жазасы көзделетін балық ресурстарын, басқа да су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз аулау (ҚР ҚК 335-бабы), заңсыз аңшылық (ҚР ҚК 337-бабы) сияқты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін тәркілеу көзделмеген.

1997 жылғы ҚР ҚК мүлікті тәркілеуді тек қана Ерекше бөлімнің тиісті бабында арнайы көзделген жағдайларда тағайындауға рұқсат етеді. Жаңа қылмыстық заңнамада мүлікті тәркілеу жазасын қандай жағдайларда тағайындауға болатыны нақты айтылмаған. Демек, сот мүлікті тәркілеу жазасын ҚК Ерекше

бөлімінің тиісті бабында көзделмеген жағдайларда да тағайындай алады. Ауқымды құқықтық шектеулермен ұшпасатын, қатал жаза түрін қолдану-қолданбау мәселесінде сотқа шексіз құзырет беру, біздің ойымызша, адам құқықтарының бұзылуына, заңсыздыққа, түрлі теріс пайдаланушылықтарға әкеліп соғуы мүмкін.

2014 жылғы ҚР ҚК 48-бабында тәркілеу объектісі болып табылатын мүліктің қатарында «заңсыз жолмен табылған не заңсыз жолмен табылған қаражатқа сатып алынған мүліктің» аталуы тәркіленетін мүліктің шығу тегін мұқият анықтауды талап етеді.

Аталған проблеманы шешудің бір амалы ретінде халықаралық ұйымдар иесі шығу тегінің заңдылығын растай алмайтын мүлікті тәркілеу мүмкіндігін көздейтін «in rem» институтын енгізуді ұсынады. Мысалы, Гонконг пен Сингапурда аталған институтты енгізу сыбайлас жемқорлық деңгейін айтарлықтай төмендетуге септігін тигізді. Қазіргі кезде бұл мәселе Ресейде қызу талқылануда, алайда ғалымдар жоғары лауазымды шенеуніктер «in rem» институтын енгізуге жол беретініне шүбә келтіреді.

Сотталғандар шығу тегінің заңдылығын растай алмайтын мүлікті тәркілеу институтының қарсыластары кінәсіздік презумпциясын алдыға тартады. Біздің ойымызша, бұл өте әлсіз уәж. Мысалы, АҚШ-та қылмыстық істердің бірқатар санаттары бойынша шығу тегінің заңсыздығы дәлелденбеген мүліктің тәркіленуі кінәсіздік презумпциясын толыққанды жүзеге асыруға еш кедергі келтірмейді.

Мүліктің шығу тегін дәлелдеу міндетін меншік иесіне жүктеу көптеген мемлекеттердің тәжірибесімен дәлелденген. Бұл рәсім шығу тегінің заңсыздығы қылмыстық іс материалдарынан көрініп тұрған мүлікке ғана бағытталғандықтан, ол кінәсіздік презумпциясы қағидатына кереғар келмейді. Аталған екі институт – кінәсіздік презумпциясы мен «in rem» институты – бірін-бірі толықтыра отырып, қатар жасай алады. Осы жолды тандап алсақ, Қазақстанда да шығу тегі бұлыңғыр мүлікке алдымен тыйым салып, кейіннен сәйкес шешіммен тәркілеуге болар еді.

Сотталғандар шығу тегінің заңдылығын растай алмайтын мүлікті тәркілеу институтының жақтаушылары оны қылмыстық-процестік заңнамада құқықтық реттеудің түрлі жолдарын

қарастырады. Р.В. Нигматулиннің пайымдауынша, мүлік қылмыс жасау нәтижесінде алынуы мүмкін деп пайымдауға негіз бар болған жағдайларда мүліктің шығу тегінің заңдылығын дәлелдеу міндеті айыпталушыға көшуі керек [4, б.609]. В.А. Ионовтың пікірі бойынша, мүлікті тәркілеу мәселесін шешудің оңтайлы жолы – мүлікті тәркілеуді қолдану туралы істерді қылмыстық жолмен табыс табу туралы істерден бөлек қарастыру мүмкіндігін көздеу [5, б.17]. Мәселені шешудің соңғы амалы Еуропаның бірқатар озық мемлекеттерінде, мысалы, Ұлыбританияда, сәтті қолданылып келеді.

Қылмыстық заңнамамен осы мүліктік жазаның мәні мен мазмұнын өзгерту оның практикалық қолданылуына бірқатар кемшіліктерді көрсетті:

- қылмыстық қудалау органдарының тәркіленуге жататын мүлікті айқындау жөніндегі қызметі формальды сипатта болады;

- мемлекеттік айыптаушы (прокурордың) мүлікті тәркілеуді тағайындау туралы сот отырыстарында осы жаза түрінің мазмұнымен тұрғысы арасындағы сәйкессіздіктер көп кездеседі;

- Жоғарғы Соттың 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 «Қылмыстық жазаның кейбір мәселелері туралы» қолданыстағы нормативтік қаулысымен анықталмаған мән-жайлар көптеп кездеседі.

Бұл мән-жайлар нәтижесінде соттар мүлікті тәркілеудің негізі мен шарттары туралы нақты түсінікке ие бола алмады.

Сонымен, қылмыстық істер бойынша мүлікті тәркілеу туралы соттарда туындайтын мәселелерге байланысты қылмыстық және қылмыстық-процестік соттарда дұрыс және біркелкі қолдануды қамтамасыз ету мақсатында, мүлікті тәркілеудің негізі мен тәртібін реттейтін Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жаңа қаулысын әзірлеу қажет.

Бұл ретте, халықаралық құжаттарды ұлттық заңнаманы унификациялауға мүмкіндік беретін реттеуші қаулының мәтінінде көрсету қажет. Мысалы, террористік және экстремистік қылмыстарға қарсы іс-қимыл бағытында беруге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Кузенбаев Н. К. Социальные цели и функции конфискации имущества как дополнительного наказания //Вестник Института законодательства Республики Казахстан: научно-правовой журнал. - 2009. - № 3(15). - С. 71-73.

2 Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі – Алматы: Жеті-жарғы, 2018. – 250 б.

3 Капинус О.С., Додонов В. Н. Конфискация имущества в международном и национальном праве /Современное уголовное право в России и за рубежом: некоторые проблемы ответственности: Сборник статей. М., 2008.

4 Нигматуллин Р.В. К проблеме имплементации международно-правовых норм в сфере борьбы с коррупцией и легализацией преступных доходов в российское законодательство //Легализация преступных доходов как угроза экономической безопасности России: теория, практика, техника гармонизации межлдународно-правовых и национальных механизмов противодействия: Сборник статей /Под ред. В.М. Баранова. Л.Л. Фитуни. - Н. Новгород, 2009.

5 Александров А.С., Ионов В.А. Проблемы совершенствования института конфискации имущества в российском законодательстве //Вестник Нижегородской академии МВД РФ. – 2011. - №1(14).

Дембаев Булат Бекназарович

Лауазымы: ізденуші, Ресей Федерациясы Бас прокуратура Академиясының Санкт-Петербург заң институты (филиалы), Ресей Федерациясы, Санкт-Петербург қ.

Пошталық мекен-жайы: 010000, Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ., Нажимеденов к-сі 10/3

Ұялы. тел: +7 701 710 848

Қылмыстық заңнамадағы мүлікті тәркілеудің өзекті сұрақтары

Дембаев Булат Бекназарович

Должность: соискатель, Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, Российская Федерация г. Санкт-Петербург

Почтовый адрес: 010000, Республика Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Нажимеденова 10/3

сот. тел: +7 701 710 848

Актуальные вопросы конфискации имущества по уголовному законодательству

Dembaev Bulat Beknazarovich

Position: applicant of the St. Petersburg Law Institute (branch) of the Academy of the Prosecutor General of the Russian Federation

Mailing address: 010000, Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, ul. Najmedenova 10/3

Mob.phone: +7 701 710 848

Topical issues of confiscation of property under criminal law